

הרב מאיר שלזינגר

דברים לזכרו של ד"ר יצחק ברויאר במלאת שבעים שנה לפטירתו*

הזיכרונות שלי על ד"ר יצחק ברויאר ז"ל מחזירים אותי לחלק יפה של ילדותי. אשתדל להעמיד לפניכם את דמותו בצורה חיה, הרי כמעט כולכם לא זכיתם להיות כלל במחיצתו.

ד"ר ברויאר היה אישיות ידועה. בוודאי בחוגים של יוצאי גרמניה ושל אגודת ישראל, אך בהחלט גם מעבר לחוגים אלו. ההוגה והמבקר הספרותי פרופ' ברוך קורצווייל ראה בו את גדול אנשי המחשבה הדתית היהודית בדורו, ואף מעבר לכך. אולם אתחיל דווקא בזיכרונות מן ההיבט האישי והמשפחתי. אמנם הייתי ילד אז, הוא נפטר בשבת בר-המצוה שלי.

הידידות וההערכה ההדדית בין משפחותינו הייתה עבורי דבר קיים ונתון. אבי ז"ל ד"ר פלק שלזינגר וד"ר ברויאר כיהנו יחד בוועד הפועל של אגודת ישראל, כאשר אבי בא מהמבורג-ברלין ולא מפרנקפורט, וגם סבא היה נשיא קהילת "עדת ישראל" בברלין. אמנם בירושלים שניהם היו חברים באותה קהילה - בית הכנסת 'חורב' ברח' אבן גבירול 20 (בתחילה שכן בית הכנסת בסלון הדירה של הוריי, אך זאת איני זוכר). בבניין הזה התרכזו נוסף לבית הכנסת גם גן הילדים 'אהל יעקב' שהתאים לחינוך אותו ביקשה קבוצה זאת של החרדים יוצאי גרמניה לתת לילדיה, ובו שימשה כגננת הגברת יטה רוזנהיים-נוי, בתו של מורנו הרב יעקב רוזנהיים נשיא ומייסד אגודת ישראל. כמו כן שימש הבניין כביתו של סניף תנועת הנוער 'עזרא' בירושלים (בית הספר 'חורב' היה במקום אחר). כילד ידעתי שבית כנסת 'ישורון' שהיה ממש מול ביתנו ברחוב המלך ג'ורג' הוא "לא שלנו". הסיבה לא הייתה שבעזרת הנשים שם שהייתה בקומה גבוהה לא היה וילון, אלא בגלל שזה היה בית כנסת ציוני, ואנחנו היינו אגודאים. לקח שנים עד שדור ההורים קלט והפנים שבארץ ישראל אגודת ישראל אינה האגודה של גרמניה. לדוגמא: אבי תמך והזדהה עם החינוך העצמאי, עד שהפניתי את תשומת לבו לכך שתמיכה זאת היא דבר טוב, אבל ראוי שידע שאישיות כמוהו, רופא דגול וחרד

* תמלול של דברים שנאמרו בערב משפחתי שנערך לזכרו של ד"ר ברויאר ב"ג מנ"א תשע"ו.

לדבר ה', היא בפירוש לא הדוגמא (בלשון המעטה) שמחנכי החינוך העצמאי מוכנים להציב לפני תלמידיהם. אמנם את 'המוצר המוגמר' של הייקים החרדים הם הסכימו לקבל לשורותיהם, וגם ליהנות ממקצועותיהם השימושיים...

ביכנ"ס 'חורב' לא היה שייך ליוצאי הקהילה הנפרדת שבפרנקפורט. היו בו גם חברים נכבדים מהקהילה הגדולה בפרנקפורט, וגם מווירצבורג ומגוונים אחרים של היהודים יוצאי גרמניה, אבל ההשפעה של "פרנקפורט" הייתה ניכרת מאוד. אמנם גם ב'חורב' עצמו התחילו לבלוט הבדלים בין הקבוצות השונות. כך למשל פעילי העזרא תלו פלקט גדול לכבוד יום העצמאות (זה קרה כמובן אחרי פטירתו של ברויאר), ובו תמונות וציטטות מעניינו של יום וגם תמונה של הרצל. הדבר לא התקבל על דעתם של כמה מתפללים, והם קראו לרב יעקובוביץ' ז"ל, שהיה אז רב בית הכנסת. להוריד את הפלקט הרב לא רצה, גם הלכתית (הפלקט שייך לעזרא) וזה גם נראה לו כהתערבות יתר בענייני העזרא. ואז הוא החליט פשוט להפוך את הפלקט התלוי על חבל ומסמר, ואחרי הצהרים יבואו העזראים ויסובבו אותו חזרה כרצונם, ושלוש על ישראל...

הרב גם דרש שאקרא בתורה בהברה ייקית. שם עשיתי כבקשתו. אם היו לי בהמשך התבגרותי מקצת תהיות האם יש לראות בזה מנהג המחייב אותי, בא מורי הרש"ז אוירבך זצ"ל ושיחרר אותי מכל וכל, כולל שינוי ההברה גם בשם ה'.

עתה אתאר מקרה ייחודי שייצג גם את איחוד הקהילה וגם את היווצרות הידידות העמוקה מאוד בין המשפחות. לבעל הקריאה הקבוע של ביהכנ"ס מלאו שישים שנה, גיל מכובד למדיי אז. בביתו נערכת מסיבונת צנועה (כמנהג הייקים - 'אמפאנג' Empfang, קבלת פנים), וכולם באים. והנה ד"ר ברויאר שגר ממש קרוב לא מגיע. אבא הלך אליו להבין מדוע. ד"ר ברויאר אומר: 'אני לא מרגיש שייך, הוא הרי מהקהילה השנייה'... (זאת אומרת שבפרנקפורט הוא לא היה מהקהילה של הרב הירש אלא מהקהילה הכללית של הרב הורוביץ). ואז אבא, שזיהה סיכון לאחדותה של הקהילה, אומר לו: 'ראוי שיהיה ברור לכולם כי המחלוקת הזו לא רלוונטית לקהילה החדשה המשותפת שלנו כאן בארץ!' ד"ר ברויאר חשב רגע, סבר וקיבל ובא. אבא אמר לי: 'ראה איך אדם גדול מקבל תוכחה!' מאז הם הפכו לידידים בלב ונפש.

ומכאן אעבור לעניינים כלליים. רק לאחרונה בשנת תשס"ה הוציא לאור מאיר זיידלר בשפה העברית את חליפת המכתבים המשמעותית בין הרב הירש והרב במברגר בנושא הקהילות הנפרדות. עובדה זו מדגימה ומדגישה את ניתוקו של הדור שלי, דור הביניים בין הגלות לבין ארץ ישראל, מתורתו ומדרכו של הרב הירש. הדור שלי לא זכה ללמוד את כתבי הרב הירש. גרמנית לא קראנו, ובעברית היו רק תרגומים באיכות נמוכה ובחלקם מצונזרים של 'אגרות צפון' ו'חורב'. אמנם אני עצמי

חונכתי על ברכי ההשקפה והגישה הזאת, אך חבריי, אנשים שהיו ברבות השנים לרבי השפעה, לא זכו. וכאן אם יורשה לי אומר גם דברי ביקורת. בזמנו שאלתי את אבא מדוע כתבי הרב הירש לא קיימים בעברית. התשובה לפי זכרוני הייתה: "ברויאר אומרים שהירש לא תרגים - און איבזסט בא". זה גם התברר כלא נכון, ובכל אופן זו הייתה שגיאה היסטורית. הדור שלי הפסיד, תורה עם דרך ארץ הפסידה בגדול. דרך אגב, גם את הספר 'נחליאל' הזה שבידי הדפיסו רק בשנת תשי"א, כשחבריי ואני היינו כבר מבוגרים. אמנם הוא נכתב רק בשנת תש"ה.

לשאלה האם הצליחה שיטת 'תורה עם דרך ארץ' בארץ, אספר סיפור אישי על הרב ויינברג בעל 'שרידי אש'. דודי הרב יחיאל שלזינגר, שבהמשך הקים כאן את ישיבת 'קול תורה' יחד עם הרב קונשטנט, עבר בצעירותו מברלין ללמוד בישיבות ליטא, ולאחר זמן חזר ונתמנה כדיין בפרנקפורט בקהילת הרב הירש. כפי שנאמר לי, הרי אחרי מותו הפתאומי של הגאון הרב אברהם אליהו קפלן (שהיה יורשו בתפקיד של הרד"צ הופמן בבית המדרש לרבנים בברלין) אמר דודי הרב יחיאל שאינו רואה סיבה להישאר בגרמניה, והוא עובר ללמוד במזרח, דהיינו בישיבות ליטא. אדם חסר רגישות סיפר זאת לרב ויינברג, ממלא מקומו של הרב קפלן, "שלזינגר אמר" וכו'. מובן שהגאון בעל שרידי אש לא אהב את זה. והנה אחרי שנים רבות נסעתי לשווייץ ונפגשתי עם בעל שרידי אש. לפני נסיעתי אמר לי אבי "מצוין שתיפגש עם הרב ווינברג, אבל אל תזכיר לרב ויינברג את הדוד הרב יחיאל!" הגעתי אל הרב ויינברג, ובאמצע השיחה המרתקת שהייתה לי עמו פנה אליי הרב ואמר לי שיש לו טענה גדולה על הדוד. הייתי בטוח שהוא יביע תרעומת על כך שהדוד עזב לליטא ולא נשאר ללמוד אצלו, אך מה הייתה הטענה? "הדוד היה גדול בתורה בקנה מידה עולמי, וגם איש מדע ברמה בינלאומית (בבלשנות ושפות שמיות). הוא האישיות שהייתה מסוגלת להכניס ולבנות את שיטת תורה ודרך ארץ במדינת ישראל. אך הדוד התבטל בפני רבנים שלא הגיעו לקרסוליו ולא עשה זאת, לכן אין בארץ ישראל שיטת תורה עם דרך ארץ!" אכן, דודי שלח את ילדיו ללמוד ב"עץ חיים" הירושלמית, ולא לחינוך של תורה עם דרך ארץ. ראו את הצדיק הרב ויינברג, אף מילה רעה או טענה על דודי, רק צער שלא נטל על עצמו משימה שלדעת הרב ויינברג היה ראוי לה והיא הייתה ראויה לו. עכ"פ זו אמירה מוחצת על כשלון מגמת תורה עם דרך ארץ בארץ לדעת הרב ויינברג.

אמנם חייבים להדגיש שהזמנים והתנאים השתנו מאוד. לדעתי האמרה 'תורה עם דרך ארץ ישראל' שמיוחסת לד"ר ברויאר כוללת היום כל כך הרבה לאור השינויים המופלגים שחלו בעם ובארץ - תורה ומדע ותרבות וכלכלה ומדינה וצבא, כל אחד מהנושאים האלו צריך סמינר בפני עצמו. כבר בנחליאל (עמ' תנו) הוא כותב "ומי יתן

שתזכה לעשות לך רב המכיר את המציאות של תקופתנו אנו, והמבין להקריב אותה, לחם אשה לה', על מזבח אדמתה של התורה הנצחית... זו הייתה תקוותו של ד"ר ברויאר שיהיו רבנים שיבינו איך צריכה להיראות תורה עם דרך ארץ ישראל במציאות המשתנה.

ד"ר ברויאר היה אדם בטוח מאוד בדרכו, והוא השרה סביבו אווירה סמכותית מאוד. לדוגמא אני זוכר אותו מזמר בקולי-קולות בשבת במנחה בבית הכנסת ט"ו פעמים את המילים 'שיר המעלות' בראשי הפרקים במנגינה מיוחדת. אני נזכר שפעם בשמחת תורה התקיימה מסיבת החתנים בבית הכנסת, והגבאי הכין את השולחן שסביבו ישבנו בצורה לא כל כך מכובדת. בלי לעשות הנחות לאיש, באמצע הדרשה שדרש לכבוד חתני התורה, הוא תקף את ההכנה המרושלת של האירוע. אכן הטענה הייתה צודקת, אבל לא הכל אוהבים שכך מוכיחים אותם... לדעותיו ולרעיונותיו היה משקל רב גם בלי שנשא תואר 'רב'. נראה שהתואר 'רב ד"ר' היה לדעתו ולדעת רבים המצאה מיותרת... אמנם היום כנראה בלי התואר 'רב' אין משקל לרעיון דתי.

ומכאן להערה כללית על הדרך להבעת רעיונותיו. בנחליאל (עמ' קס) ד"ר ברויאר מדבר על הוכחות למציאות הבורא. הוא מאריך שם על הבנת מציאות האל, והוא שולל לחלוטין את האפשרות שתמצאנה הוכחות למציאותו של האלוקים: 'כי לדרוש ה' אין פירושו לדרוש 'ראיות' שכליות למציאותו. כי אין ראיות כאלה. ותודה לה' שאיננו! לו ישנו, חירותו של האדם מה תהא עליה? היה מוכרח לדעת את ה', וחדל להיות אדם! אך רבותי, רס"ג ורמב"ם ור"ח קרשקס לא קיימים? גם אם אין זה ספר הלכה לי כמחנך זה היה קשה. הדברים נכתבו באופן מוחלט ופסקני וחד-צדדי, והוא לא מצא צורך להתייחס לדעות המאוד נכבדות החולקות. זה מתאים לאופיו ולגישתו, אבל זה קשה לעיכול למחנך בימינו.

אמירה נוספת שלו: המילה א-מ-ת בנויה חזק. האות הראשונה באלף-בית והאות האמצעית והאות האחרונה, כולן יציבות, עם בסיס מוצק. המילה ש-ק-ר כולה עומדת על רגל אחת, והיא כוללת רק את האותיות האחרונות, ולא ממש לפי הסדר - ש' בתחילה במקום בסוף ואחר כך ק' ור' כסדר, כאן אומר ברויאר נמצאת נקודת האמת שבגללה השקר מטעה ומפתה כל כך, למרות שזהו שקר מוחלט. מי יודע, אולי התכוון לסוציאליזם, ואולי לציונות...

דבריו על השמיטה היו לנו יסוד (עמ' שכז-של): 'עקרות הכסף היא אות ברית קודש שחתום על הכסף. לה' הוא הכסף! אוי לקפיטליסט האוהב את הכסף במקום לאהוב את ה'... עקר הוא הכסף, ופוריה היא העבודה. בוז לכסף! תחי העבודה!... [התורה אומרת] לי הארץ ולי הכסף! ומה אומר הקפיטליסט? הוא אומר: לא לה' הכסף, ואף לא לי הכסף, אלא אני לכסף... ושם עמ' רלז: 'אין הרכוש הפרטי ערך

עצמי, הוא בוודאי אינו 'חזון' שנקדש בקדושה משולשת, כמו שחושב הקפיטליסט העריץ היושב על כיסו המלא. ידוע ידע כל קפיטליסט, כי החזונות האמיתיים אינם סובלים שום ביטול, ולו אפילו לשנה אחת בלבד! אהבנו ציטטות אלו.

עוד דוגמא לאמירות תקיפות. אומרים שהתקיימה שיחה שלו עם בן גוריון על הצלת יהודי אירופה. בן גוריון הדגיש את חשיבות בניית הבסיס למדינה, שבסופו של דבר היא תהיה מקום המבטחים של העם, גם על חשבון חלק ממאמצי ההצלה. תגובתו הייתה: "עם רוצח אין לי מה לדבר". כל זאת יחד עם תמיכתו הברורה בחידוש של מדיניות ממלכתית בארץ ישראל.

מאידך, צד אחר של האיש בא לידי ביטוי בפורים בביתנו. ד"ר ברויאר ידע לשתות בקבוק שלם ולהישאר עם ראש צלול. בפורים היה מטלפן מביתנו לאנשים המפורסמים ביותר שהכיר, והתלוצץ איתם כשאינם יודעים מי המדבר. בפורים מצוה לשמוח, ומותרת קצת הוללות. אח"כ היה חוזר לביתו, ואמי ז"ל הייתה מטלפנת לאשתו ומתעניינת מה מצבו... אמנם מצידו הוא דאג לקיים את המצוה בנחישות.

רבו הזיכרונות. מרדכי בנו בחתונת דינה בתו חיבר שיר, ובו הזכיר "קול דממה דקה מהר הזיתים נשמע", זה הקול של אביו ד"ר ברויאר.

ועתה ליומיים האחרונים לחייו. ביום חמישי י"א באב תש"ו הביא לי ד"ר ברויאר מצלמה כמתנת בר מצוה, והייתי מופתע. ביום שישי אבי עשה עימי סבב ביקורים, גם זה מסמל את מעמד הקהילה הייקית בירושלים באותם ימים: ראשון הרב של העדה החרדית הרב דושינסקי. הוא מקבלני בבגדים הטיפוסיים כולל גרביים עד הברכיים. לכאורה מעולם אחר, ולא היא. הציבור של אבי רואים בו את הרב שלהם, והוא מדבר איתי על הדרשה בעברית רהוטה. אחריו הרבי רבי אליעזר מויז'ניץ שבועיים לפני פטירתו, גם ממנו זכיתי לקבל ברכה. ואז אחרון ד"ר ברויאר. הוא אומר אלי: "תגיד לי את הדרשה ביום ראשון, אתה עכשיו נרגש מדי. תגיד לי גם כמה שגיאות עשית בקריאת התורה". מיותר לומר שהדבר לא תרם להרגשת רגיעה בשעה שקראתי בתורה למחרת...

דרך אגב, נכון להדגיש שביום חמישי לפני שבת נחמו הסירו הבריטים את העוצר שהוטל בירושלים במשך כשלושה שבועות בעקבות פיצוץ מלון המלך דוד. לפתע היו ליל שבת ומוצאי שבת, ותוך 30 שעות התהפכו כל ההכנות לשמחת הבר-מצוה.

בשבת השכם בבוקר הטלפון מצלצל בביתנו. אבא מרים את השפופרת ומיד נחפז אל ד"ר ברויאר, אבל הוא אומר לאבא: "שלזינגר, היום זה היום של ה'בן יחיד' שלך, קרא לרופא אחר". וכך הווה. מיד לאחר הדרשה שנערכה בבית אבא ממחר לבית ברויאר, ואחרי כשעתיים הוא חוזר חיוור. הכל היה ברור. אחרי כן בשעות אחר הצהריים, בסעודת הבר-מצוה מרובת אורחים במושגים של אז, אבא דורש את

הפסוק "לא המתים יהללו יה". כולם היו מופתעים, ורק בערב כולם הבינו. למחרת בצהרים ההלוויה. שלא כרגיל אני עומד צמוד לאבא, סמוך למיטה. אחרי ההספדים של המנהיגים, דומני רב משה בלוי ועוד, מגיע תורו של ההספד של יעקב, הבן. כמובן לא ביידיש כקודמיו, גם לא בגרמנית, אלא בעברית. אני זוכר בקול כאוב "אבא, באתי היום להיפרד ממך". לאחר משפט קשה זה באה נשימה עמוקה, ואז אני שומע מאחורי אדם שרוטן לעצמו די בקול: "ואס איס דן דאס, וארום שפרשט אייר נישט דויטש" (מה הולך פה, מדוע הוא אינו מדבר בגרמנית). לא הייתה כאן טענה 'פוליטית'. זה היה אדם שמאוד העריך את ד"ר ברויאר ורצה להבין מה אומר הבן. הדוברים ביידיש לא עניינו אותו, אבל את יעקב הוא רצה להבין. זה היה מצב הקהילה של היהודים יוצאי גרמניה בקיץ תש"ו, שנה ורבע אחרי תום מלחמת העולם, כשהמון פליטים והרבה צעירים חסרי משפחה מסתובבים בחברה. לבית הקברות כמובן שלא יצאתי אני הילד, אפילו נוכחותי בלוויה צמוד לאבא ליד המיטה הייתה דבר יוצא דופן...

אסיים בזיכרון על בעל תפילה. ספרו נחליאל מסתיים בהתייחסות בעלת משקל לתפילה ולמשמעותה. אזכיר רק שני משפטים (עמ' תסג-תסד): 'עבוד ועבוד [את עבודת הלב], למען לא תהיה בקשתך - קלונך!... לך ותכפר עליך ועל אומתך בתפילתך, כשתבנה מזבח בשברון לבך'... ברויאר עצמו היה חזן במוספים בימים הנוראים, בעל תפילה עם לחן מלא רגש. הייתי מזמזם איתו, והוא היה אומר לאבא "מאיר הקטן יודע את המנגינות". היה לחן, היה קול עמוק חזק מאוד, שהיה נשמע עד למעלה בקצה רחוב אבן גבירול...

כשאני נפרד מתיאור אישיותו, באוזניי מהדהד קולו של יצחק ברויאר, קול עמוק וחזק, שליח ציבור כל ימיו, שופך שיחו לפני האלוקים.

עם ישראל הוא תופעה היסטורית. כל חינוך לאומי הוא בעיקר חינוך היסטורי. על כן חלק גדול מהספר הזה מהווה סקירה קצרה על כל ההיסטוריה של עם ישראל. בסקירה כזו לא פרט זה או פרט אחר הם החשובים, אלא חזות הכל בלבד. אין הספר הזה ספר היסטורי-מדעי, אלא ספר שרוצה לחנך להשקפת עולם ידועה. השתדלתי להיות אובייקטיבי, אמנם מי יכול להיות אובייקטיבי בדברים הנוגעים בכל לבו ובכל נפשו?...

ד"ר יצחק ברויאר, מתוך ההקדמה לספרו 'מוריה', ירושלים תש"ד